

SZENDREY JÚLIA (1828–1868) KÖLTŐNŐ ROMANTIKUS GYERMEKKÉPE

■ Írásunk Szendrey Júlia verseiben, leveleiben és az egyéb kéziratokban megjelenő gyermekképre összpontosít, bebizonyítva, hogy a szerző esetében a romantikus irodalmi eszménykép és a magánéleti gyermekfelfogás között olykor nagy különbség figyelhető meg. Véleményünk szerint tanulmányunk egyszerre irodalom- és neveléstörténeti megközelítése új aspektusba helyezi Szendrey Júlia alakját és a 19. század közepén tapasztalható gyermekkép-fogalmat.

A gyermekkép 19. századi változása

■ Szendrey Júlia verseinek elemzéséhez szükséges a korabeli gyermekkép változásainak vizsgálata. A gyermekkortörténeti kutatások legfrissebb eredményei közé tartozik annak a jelenségnek a felfedezése, hogy a gyermekkép romantikus elemei nemcsak a 18–20. században bukkantak fel, hanem végigvonultak a gyermekről való gondolkodás történetének korábbi évszázadain is. Mára közismert, hogy az a régi feltételezés, miszerint a 17. század előtt nem ismerték a gyermekkor fogalmát, már idejétmúlt. Ahogy az a nézet sem tartja magát, hogy a szülőknél gyermek halála miatt érzett gyász régen rövidebb ideig tartott volna az orvostudomány fejlettségéből fakadó nagy gyermekhalandóság miatt. A gyermekeket szüleik minden korban igyekeztek legjobb tudásuk szerint ellátni és nevelni. Már a felvilágosodásban nagyobb figyelem jutott a gyermekekre, de akkor még csak a felnőttek elvárásai fogalmazódtak meg a gyermekekkel szemben, azok valódi igényeit ekkor még egyáltalán nem vették tekintetbe.

A 19. században sokat változott a társadalom hozzáállása a gyermekneveléshez, annak ellenére, hogy egyes rossz szokások sokáig jelen voltak a nevelés és az oktatás területén. Még a 20. században is számos iskolában és családban elfogadott nevelési formának számított a testi fenyítés. A modern kor kezdetekor a reformpedagógia előzményeként pozitív fejlődés mutatkozott a gyermek–felnőtt kapcsolatokban. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy az emberek egyre inkább szakítottak a Szent Ágostonig visszavezethető tétellel, miszerint az ember eredendő bűnnel jön a világra, amin csak állandóan fenntartott, Istennek tetsző viselkedéssel változtathat. A gyakorlati megvalósítása ez utóbbinak a már említett és olykor a mai napig tapasztalható tekintélyelvű nevelésben bontakozott ki. Méréföldkő volt a francia filozófus, Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) *Emil, avagy a nevelésről* című könyve, amely – szemben a reneszánsz moralisták illemtankönyveivel – nemcsak pedagógiai elmélet maradt, hanem forradalmasította a nevelés gyakorlatát is.¹ Rousseau kijelentette, hogy az ember természetéből fakadóan jó, és csak a társadalom rontja meg idővel.²

Fő műve mégis antagonizmust rejt, hiszen bár központi gondolata előnyös a gyermekre nézve, célja a gyámolításra szoruló gyermek igényeinek ki-elégítése, de a megvalósításhoz a „fekete pedagógia” gyakran irreálisan kemény eszközeit ajánlotta.

Az ő követője volt Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) svájci pedagógus, aki a neveléstörténet egyik legnagyobb alakjaként már nem a társadalom legfelsőbb osztályába született gyermekek otthoni nevelésével foglalkozott, hanem a népnevelés ügyében fejtette ki pedagógiai nézeteit. Nála szerepel a gyermek és felnőtt kapcsolatára vonatkoztatott kertész és növénye metafora is: a kertész feladata, hogy segítsen kibontakoztatni a növényekben rejlő lehetőségeket és elvágni a vadhajtásokat.³

Pestalozzi és Rousseau vélhetően befolyással volt a kor nevelési irányzatait meghatározó 19. századi pedagógiai szakírókra, akik tan- és kézikönyvekben, illetve folyóiratokban megjelenő írásaikban mégiscsak meglehetősen ambivalens nevelési irányokat mutattak. Az elfogadott, uralkodó nézet még mindig arra vonatkozott, hogy a gyermeket ki kell mozdítani az önző „természetes állapotból”, és ha a szép szó nem segít, megengedhető erőszak alkalmazása is a gyermek eljuttatása végett a „tisztá erkölcs” szintjére.⁴ Az idilli, tökéletes, fegyelmezésre nem szoruló gyermek képe inkább csak a könyvek előszavában, illusztrációiban, továbbá más műfajokban, például a későbbiekben tárgyalt folyóiratokban megjelenő versekben jelent meg.

Pestalozzi tanítványa volt az yverdoni intézetben Friedrich Fröbel (1782–1852), aki elsőként ismerte fel, miként hat a játék az egyén fejlődésére. Úgy tartotta, hogy a cselekvés vágyának eredménye a játék. Fontosnak ítélte meg továbbá a nevelők szerepét a gyermek fejlődésében, aminek folyamata a természet változásai és az ösztönök (megismerési, művészi és vallási ösztön) szerint alakul. „A világ felfedezése a gyermek részéről alkotó folyamatok során történik; ezek a beszéd, a játék és az elképzelés. Nagy jelentőséget tulajdonít az anyai nevelésnek, a természetes, a gyermek alkotó szabadságát biztosító, szerető anyáknak.”⁵ Kevésbé ismert, hogy Fröbel olvasója volt Hugonnai Vilma (1847–1922), aki első magyar orvosnőként 1879. február 3-án védte meg orvosi disszertációját Zürichben, amit itthon csak egy a női felsőfokú tanulmányokat engedélyező királyi rendelet után, 1897. május 14-én ismertethetett el.⁶

A gyermekekkel végzett figyelmes és megértő foglalkozás hatással van a felnőttre is, aki a gyermeki ártatlanság és határtalan fantázia szemüvegén keresztül újraértelmezi a világot, és ezáltal ismét fiatal lesz. Ez a nézet szerves részét képezi a német romantika pedagógiai gondolatvilágának, amelyet Fröbel mellett Moritz Arndt (1769–1860) és Jean Paul Richter (1763–1825) képviselt.

Petőfi Zoltán nevelése és a romantika toposza

■ Szendrey Júlia, Petőfi István és Petőfi Zoltán az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található levelezéséből kitűnik, hogy a nagybácsi igyekezett a kor kívánalmai szerint, elsősorban szigorral megoldani a rábízott fiú nevelését, de biztosítani is neki azokat a polgári körülményeket, amiket a fiú Pesten megkapott, például a lehetőséget, hogy zenélhessen:

„Pista bácsinak megdöglött egy Madár nevű lova, lenyúzták a bőrit, annak árán kapok én egy hegedűt.”

Eleinte a módszer működött, de néhány év múlva a fiú vidéken is folytatta a deviáns viselkedést. Petőfi István nem nézte jó szemmel, hogy Zoltán nem fejezett be egy iskolát sem, és nem tartott ki egy munka mellett sem. Szendrey Júlia fiához írt számon kérő levelei is gyarapodtak az idő előrehaladtával. Egyre kétségbeesettebb levelekben, Petőfire hivatkozva kérte a sógorát, hogy ne mondjon le a fiú neveléséről: „Nem Zoltán álljon itt előttünk, hanem szegény Sándorunk egyetlen fia, s ne azt nézzük: mit érdemel Zoltán tőlünk, hanem azt: mivel tartozunk az ő egyetlen gyermeke iránt”.⁸ Végül 1869. márc. 2-án Petőfi István hivatalosan leadta unokaöccse gondokságát.

Petőfi Zoltán soha nem találta meg a helyét a világban, mert bármibe fogott, mindig édesapja árnyékában maradt. A romantika toposza: „az vagy, aminek születtél” determinálta Zoltán sorsát. A fiú mind költőként, mind színészként rendszeresen azzal szembesült, hogy tehetsége elmarad Petőfi Sándorétól. Bármennyire is szerette volna apja emlékét méltón viselni, a szüleitől származó, róla szóló versek idealizált gyermekeszménye nem találkozott a valós lehetőségekkel. Petőfi Zoltán tragikusan fiatalon meghalt, halálát vélhetően tüdőbetegség okozta, de annak pontos körülményei a mai napig tisztázatlanok. A család Szendrey-ágán gyakori volt a genetikai tüdőbaj egy formája, sejtetően a Horvát testvérek is abban szenvedtek.⁹ Horvát Attila néhány évvel Zoltán halála után, fiatal felnőtt korában hunyt el – végzetét szintén az említett betegség okozta.

Dr. Kicska Emil visszaemlékezésére utal Szilágyi Márton irodalomtörténész, amikor tanulmányában leírja, hogy az orvos 1870-ben, Zoltán halálának évében hiába tájékoztatta a családot Zoltán tüdőbetegségéről, Petőfi István nem hitt az orvosnak, mondván: „Betegségét nem örökölte, maga magának kicsapongása által szerezte.” Valóban: „az egykorú tudományos felfogásnak megfelelő orvosi vélemény sem tudta módosítani a Zoltán életére rávetített önsorsrontás és önpusztítás metaforáit.”¹⁰ Kijelenthetjük, hogy Petőfi Zoltán tragikus élete és halála nemcsak jellemhiba következménye, hanem a költő fia a kor és a körülmények áldozata lett.

Szendrey Júlia és Horvát Árpád házassága

■ Szendrey Júlia életében és munkáiban a vágyott romantikus gyermekkép és átélt gyakorlati gyermekfelfogás markáns ellentétben állt. Költészete további vonatkozó darabjaiban a gyermekalakok nem minden esetben életszerűek, amint a kor képzőművészetének idealizált gyermekábrázolásai esetében sem. Mivel a költő szakmai pályafutása és az életében bekövetkezett családi események kétoldalú ok-okozati összefüggésben álltak egymással, Szendrey Júlia második házasságának körülményeit figyelembe véve értelmezhető gyermekközpontú költészete, ezért a továbbiakban kitérünk életrajza vonatkozó részének tárgyalására.

Szendrey Júlia, amikor Petőfi Sándor eltűnése után szembesült a ténnyel, hogy hasztalan várja haza férjét, először rövid időre megszállt édesapjánál, majd 1850 tavaszán egyéves gyermekét Szendrey Ignácnál hagy-

va Pestre költözött. Az volt a nem titkolt célja, hogy útlevelet szerez, és kitutazik Törökországba eltűnt férje keresésére.

A magára maradt fiatalasszony továbbra is tartotta a kapcsolatot Petőfi Sándorral közös barátaival. Emellett a szóbeszéd és vádak szerint Liechtenstein hercegtől segítség helyett tisztességtelen ajánlatot kapott. Férje keresésének sikertelensége, a hamarosan lejáró, pesti tartózkodási engedély (amihez egy forradalmár özvegye ebben az időszakban nem könnyen juthatott), az őt érő alaptalan rágalmak, illetve kislánya felnevelésének anyagi nehézségei végül arra készítették, hogy 1850. július 20-án magához hívja a Garay családnál megismert történészt, Horvát Árpádot, akivel megállapodtak másnapi házasságkötésükben. A frigyre a lipótvárosi templomban került sor, és Szendrey Júlia a házassági anyakönyvi kivonatban özvegyként szerepelt.

Petőfi költői látomása mintha beigazolódnak volna az életben is: Júlia eldobta az özvegyi fátylat, amiért súlyos árat kellett fizetnie neki és környezetének is. A „nemzet költőjének özvegyétől” a közvélemény és a sajtó más viselkedést várt volna el. A *Hölgyfutár* és a *Pesti napló* már 1850. augusztus elején gúnyos írásokban számolt be az esküvőről, az ismerősök elfordították fejüket az utcán, amikor a friss házásokat meglátták. Nem tudták, hogy a korában nagy tiszteletnek örvendő Horvát Árpáddal kötött házasság nem szerelmi, hanem sokkal inkább gazdasági alapon kötött. Egy forradalmár fiatal özvegyeként Júliának az egzisztenciális fennmaradáshoz két lehetősége volt: vagy vidékre menekül a szüleihez, vagy férjhez megy. Horvát Árpád intellektuálisan társa volt neki, de érzelmileg nem volt kiegyenlített a viszony. Az írott forrásokban szép számmal találhatunk a férj feltételezhetően narcisztikus személyiségére, a házasságról és a feleség alárendelt szerepéről alkotott, ma már meglehetősen vitatható elképzeléseire és a vele való együttélés problémáira utaló dokumentumot.¹¹ Tematikailag szintén idetartozik Szendrey Júlia utolsó üzenete férjének,¹² amelyben élete utolsó napjaiban minden tekintetben elhatárolódik az őt bántalmazó férfitől; illetve az analógiailag azonos, édesapjának szóló, utolsó levele, amelyben a haldokló asszony válási szándéka miatt Szendrey Ignác megbocsátásáért esedezik.¹³ Továbbá figyelemre méltó Wix Györgynének az OSZK 1984-85. évkönyvében megjelent tanulmánya *Rég elfelejtett gyűjtőkről* címmel. 1885-ben a Statisztikai Hivatal felkérésére Horvát egész tanulmányban részletezte saját könyvtárának anyagát. Ebből a szerző idéz is néhány sort alátámasztva, hogy „Szendrey Julia nem alaptalanul panaszkodott a számára mélyen megalázó, pornográf képeskönyv-lapozgatásokról”. Hozzáteve: a férj ezt a gyűjteményrészt is „tudományosan alapozta meg” a következőkkel: „Csak vaskalaposág, vagy pharisaeismus tagadhatja azt, hogy a sociológiának egyik legérdekesebb témája a nő. E tárgyának irodalma rendkívül gazdag, a mit én abból bírok, az annak színe-java, a mi az európai nagy kultúr-nyelven e tárgyról megjelent [...] I. a) a nő physiologiai és ethnographiai tekintetben, b) a nő psychologiai és erkölcsi tekintetben, c) a nő társadalmi tekintetben, d) a nő jogi tekintetben, II. a) a szerelem, b) a házasság, c) a család, d) az elválás, c) a prostitutio.”¹⁴

Horvát Árpád és Szendrey Júlia, 19. századi apa–anya szerepben

■ Már utaltunk rá, hogy Szendrey Júlia Horvát Árpád (1820–1894) történész mellett megőrizhette értelmiségi életmódját, amit gyermekkorában a nagynevű Tánzer (Lejtei) Lilla nevelőintézetében, később pedig Petőfi Sándor feleségeként megszokott. A művelt, érzékeny lány a 19. században kialakuló, új nőtypust képviselte, kitűnően zongorázott (amit házasságai alatt folytatott), jól beszélt angolul és franciául, sokat olvasott, szépen rajzolt és hímezett. Idegennyelv-ismeretét bizonyítják az Országos Széchényi Könyvtárban fennmaradt eredeti dokumentumok s a számos megjelent és publikálatlan fordítása is. Köztudott, hogy a költőnő fordította először magyarra Hans Christian Andersen (1805–1875) dán meseíró műveit közvetítő nyelvek segítségével.¹⁵ Andersen meséi szereplőinek romantikus vonatkozásairól Kicsák Mónika közölt tanulmányt, amelyben a szerző felhívja a figyelmet, hogy a vizsgált mesékben megjelenő romantikus gyermekkép-toposzokat Hans Christian Andersen színesen árnyalja, és építően gazdagítja az „elvágyódó” és a „szekularizált megváltó” motívumából kibontakozó, „tanító gyermek” sajátos anderseni cselekményelemeivel. „Andersen gyermekképe sokrétű, gyermekesztétikum megjelenítése líraian érzékletes. Történeteiben a gyermek a tisztaság, ártatlanság, szépség és egyediség metaforája, szimbolikája. A gyermeki romlatlanság, teljesség megőrzésébe és fenntartásába vetett hite morális meggyőződéséből, romantikus látásmódjából fakad. Ebből kifolyólag, ha szereplői erkölcsi megdicsőülése nem lehetséges, fizikai megsemmisülésük elkerülhetetlené válik.”¹⁶ Bár Szendrey Júlia Andersen-fordításairól ismert, de átültette Jules Sandeau (1811–1883) francia író művét, a *Marianát* is, amelynek főhősét a szerző George Sandról mintázta, és a kor népszerű német írója, Ludwig Börne (1786–1837) műveivel is foglalkozott. Kulturális érdeklődése mindvégig megmaradt, levelezéséből kitűnik, hogy gyakran járt színházba gyermekeivel, és egy alkalommal lelkesen készülődött húgával egy Liszt Ferenc (1811–1886) által vezényelt hangversenyre is.¹⁷

Virágcsokrot ábrázoló rajza és a Jókai Mór számára hímezett házisapka a Petőfi Irodalmi Múzeum állományában található, az első másolatban, utóbbi jelenleg 2019. március 9-ig az *Ezerszer Júlia* kiállítás anyagát is díszíti. Amikor a Júlia halálát követő évben, 1869-ben 18 éves fia, Horvát Attila lerajzolta pesti lakásukat, a képen számos különlegesség megjelent. A rajz tanúsága szerint Júliának a korbán egyedülálló módon saját dolgozószoba állt rendelkezésére, és fontos hely jutott a kedvenc zongorájának is, ahogy a kert megléte is meghatározó szerepet töltött be az asszony mindenkori otthonában.¹⁸ Ez utóbbi számára a tökéletes boldogságot testesítette meg, akárcsak Voltaire satirikus regényének főhőse számára az Eldorádó. A Hársfa utcai lakásuk kertje Júliát versírásra is inspirálta, a *Kis kertem* című műben (1856) örökítette meg kedvenc búvóhelyét. Ezen költeménye a halálvágyas verseihez sorolható, a szépség múlásáról és boldogtalanságáról szól.¹⁹

Szendrey Júlia és Szendrey Mária alapvetően a családi összetartásra támaszkodott a gyermekek gondozásában, így amikor már nagyobbak voltak a gyermekek, rövidebb-hosszabb ideig rábízták őket a nagyszülőkre,

vagy amikor mindketten Pesten éltek, egymás felügyeletére. A családi dokumentumokban többnyire negatív kontextusban feltűnnek házvezetőnők és cselédek is, akik a kor szokásainak és a család társadalmi helyzetének megfelelően segítettek a Szendrey lányoknak a háztartásban, illetve a családok szétszakadásakor a férfiak mellett is működött kisegítő személyzet.

A Szendrey–Horvát család működését vizsgálva megfigyelhető, hogy az asszony a kislány, Ilona teljes körű nevelését magára vállalta, így Ilona anyja mellett a tipikus női foglalatosságokat (például kézimunkát) is elsajátíthatta. A 19. század közepén általánosan elfogadott nézet volt, hogy lánynak anyja mellett a helye. Ezt támasztja alá Szendrey Júlia hűgához írt levele is. Ilona születése előtt Júlia már méhrákos volt, orvosa el is tiltotta a házasságot a nemi élet gyakorlásától, amit a férj nem fogadott el, mondván, a feleség csak arra való, hogy férje vágyát kielégítse. Júlia a közvetlenül a szülés előtti írt, 1859. július 26-án datált levelében halála esetén hűgára bízta Ilona nevelését: „Te állasz legközelebb hozzám, légy te második anyja gyermekeimnek is. Távolléted miatt²⁰ ha lány lesz, Geistnének a Mari lányát fogjuk felkérni, hogy tartsa a keresztelőre, ha pedig fiú lesz, majd Árpád fogja tartani. Keresztapának is ismét csak Papát kérjük fel. Ha lányom lesz s én meghalnék, te rád bízom őt, édes testvérem, neveld föl a tieddel együtt és szeresd őt, miként a magadén kívül más gyermeket szerethetsz!”²¹ A gyermekekről szóló diskurzus hangja nagyon változó Júlia leveleiben, előfordult, hogy büszkén újságolta, hogy a fejlődésben szintet lépett a gyermeke, de olyat is olvashatunk, hogy rossz gyermekeire panaszkodik, amikor azok aktívabban viselkedtek. Összességében megállapítható, hogy gyermekei iránt tanúsított türelme lelki- és egészségállapotával konvergált az évek során, de hosszan tartó boldogtalansága rányomta a bélyeget az anya-gyermek kapcsolataira, ami vélhetően nem csupán Zoltán, hanem a többi gyermek életének alakulására is hatással volt.²²

Szendrey Mária 1866-ban hirtelen meghalt kolerában, három kicsi gyermeket hagyva hátra. Hűga elvesztése nagyon megviselte Júliát, és úgy döntött, hogy külön költözik bántalmazó férjétől. Két közös fiuk az édesapjuknál maradt, és Ilona követte édesanyját az új lakásba. Amíg Júlia egészségi állapota lehetővé tette, és tudott gondoskodni kisiskolás korú gyermekéről, vele lakott, de amikor már nagyon legyengült, a kislány megözvegyült nagybátyjához, Gyulai Pálhoz került, aki ekkor Szendrey Ignáccal élt közös háztartásban.

A Horvát gyerekek – csakúgy, mint Petőfi Zoltán – a távollétük alatt is számos levelet váltottak édesanyjukkal, amelyek között üdvözlőlapok is találhatóak, mint például a nyolcéves Horvát Ilonának az édesanyját utolsó névnapján köszöntő, gyöngybetűkkel írt levele.²³ Szép hagyomány volt a családjukban, hogy az ünnepeltet születés- vagy névnapján a gyermekek is külön üdvözlőlapon saját, az alkalomra készített verssel, rajzzal köszöntötték.

Szendrey Júlia második férjének szülei Júlia gazdatiszt édesapjához hasonlóan fontosnak tartották gyermekük taníttatását. Horvát Árpád édesapja, Horvát István történész olyannyira jeles tagja volt a romantikus nemzedéknek, hogy fiát a honfoglaló Árpádról nevezte el, és így a második Árpád lett a magyar történelemben. Árpád középfokú tanulmányait Székes-

fehervárott végezte el, 1836-ban bölcsész-, 1840-ben jogi doktorrá avatták, végül 1841-ben ügyvédi oklevelet szerzett. Öt évvel később édesapja helyére kinevezték az oklevél- és címertan helyettes tanárává, később az oklevéltan nyilvános rendes professzora volt. Szimpatizált a szabadságharcral és Petőfi Sándorral, de nem kompromittálta magát. 1857-től az Egyetemi Könyvtár tisztviselőjeként, 1871 és 1873 között annak első őreként dolgozott. Toldy Ferenc 1874-es lemondása után Eötvös József kultuszminiszter őt nevezte ki a könyvtár igazgatójává. Két évig töltötte be ezt a posztot. Erre az időszakra esett a könyvtár új épületének felavatása, a költötetést azonban – ahogy a tényleges hivatali munkát is – az első ór, Szinnyi József irányította. 1884 júniusában Horvátot az MTA levelező tagjává választották.

Írásait főként a történeti segédtudományok köréből jelentette meg. Cikkeit a *Századokban* és a *Magyar Könyvszemlében*, visszaemlékezéseit *Közlemények irománytárcámból* címmel az *Irodalomtörténeti Közleményekben* tette közzé. Ifjúkorától nagy könyvgyűjtő volt, a már említett hagyatéka 1896-ban az Országos Széchényi Könyvtárba került, de sajnos nem maradt egyben.

A szakmailag feddhetetlen férfi a család dinamikáját kívülről tekintve abszolút megfelelt a kor elvárásainak, a 18–19. század fordulóján megjelenő új apaideálnak. Ebben az időben új érték volt kibontakozóban a polgári otthonokban: „a meghitt családi élet eszménye, amely a forrongó, átalakulásban levő társadalmak hétköznapijainak bizonytalanságát, a jövő kiszámíthatatlanságát ellenpontosította az emberek tudatában. A kor mentalitása idealizált eszménnyé avatta a kiscsalád képét, amelyben az apa már igazi »pater familias«, szívesen foglalkozik gyermekeivel, érzelmileg kötődik hozzájuk.”²⁴

Horvát Árpád támogatta felesége szépírói törekvését, aki az egyik, történelmi témájú versét, *A Tizenhatodik Lajos*²⁵ című költeményt a kézirat hátoldalán történész férjének ajánlotta. Érdekes a mű témaválasztása, hiszen a nála ritkán tapasztalt történelmi tematikán férje hatása érződik, első férje befolyásolása pedig a királyok iránt érzett indulatában (lásd Petőfi Sándor: *Akasszátok föl a királyokat*).

Horvát Árpád ötezer kötetes könyvtárral rendelkezett, özvegyisége évtizedeiben is ezzel a gyűjteménnyel lakott együtt a Szendrey Ignác vásárolta Hét Bagoly házban, a Képipró utcában. Ha Horvátnak fölmutatható érdemeiről a későbbi évtizedekben, most már évszázadban egyáltalán szó esik, egyértelmű elismeréssel említik, hogy ezt a gyűjteményt a Nemzeti Múzeumra hagyta.²⁶ A fiúk is használhatták a könyvtárat, és a kulturális foglalatosság az apjuknál töltött idő alatt sem hagyott alább: „Kedveseim! Itt van 15 krajcár szőlőre, de jól megválogassátok, aztán nézzétek meg, hogy kik játszanak holnap a »Bajusz«-ban [Szigligeti Ede színházi darabja: *A bajusz*, 1868]. Isten veletek, kedveseim!”²⁷

Említést érdemelnek, mert sokat elárulnak a Horvát–Szendrey család működéséről, a gyermeknevelésről a Horvát család levelezőkönyvei, amelyekben a sokáig dolgozó apa a mindennapi kapcsolatot tartotta kis kamasz fiaival, ezért a bejegyzések stílusa gyakran a szóbeliségre emlékeztet. Noha érezhető a családapa gondoskodása, a kommunikáció célja nagyrészt az alapvető feladatok (tanulás, művelődés, vásárlás, lakás befű-

tése) logisztikája volt, és nem a gyermekek érzelmi igényeinek kielégítésén alapult.

Három rózsabimbó a Napkeletben – Szendrey Júlia költőnévé válása

■ Az irodalom iránt fogékony, tizennyolc éves lány 1846 szeptemberében Erdődön találkozott először Petőfi Sándorral, aki akkor már elismert költőként jelent meg a társaságban.²⁸ Az ismeretségből Júlia elbizonytalanodása, némi rosszindulatú szóbeszéd, Petőfi néhány szerelmi kalandja, valamint Szendrey Ignác határozott tiltása ellenére 1847. szeptember 8-án házasság lett. Petőfi feleségeként Szendrey Júlia lehetőséget kapott arra, hogy bekapcsolódjon a pesti irodalmi és társadalmi életbe. Jókai Mór 1847 októberében jelentette meg, előzetes beharangozás után, *Petőfiné naplója* címmel Szendrey Júlia naplórészleteit az *Életképekben*.

Ebben az időszakban – nem utolsósorban éppen Petőfi Sándor és Jókai Mór hathatós közreműködésével – már beindult az „irodalmi gépezet”: a piaci megjelenés mint az irodalmi jelenlét egyik formája személyes, a magánéletet is a közönség igényeinek szolgálatába állító megnyilvánulást követelt. Ennek egyik lenyomata volt Szendrey Júlia naplórészleteinek és Petőfi Sándor *Úti levelek* című írásainak párhuzamos publikálása.

A forradalom és a szabadságharc eseményei sokszorosan megterhelők voltak Júlia számára. Továbbra is a nyilvánosság előtt élte életét, és osztozott férjével a társadalmi szerepvállalásban. Akkori karrierjének a szabadságharc és férje eltűnése vetett véget.

Noha szépirodalmi debütálása első naplóbejegyzései közlésével történt, az elterjedt közhiedelemmel szemben Szendrey Júlia első költeményeit nem Petőfi Sándor mellett, hanem második házassága idején kezdte írni. Tartós és sikeres irodalmi színrelépését gondosan megtervezte, nem véletlenül közölte elsőként a *Három rózsabimbó* versét.

Júlia kényszerű házasságkötését a korabeli közvélemény mélységesen elítélte, majd részleges felmentést adott neki akkor, amikor a fiaihoz írt *Három rózsabimbó* című versének megjelentetésével költőként is visszatért az irodalmi terepre. A vers romantikus rügymetaforája az első három fiát jelképezte a kereszténység eredendő ártatlanságában. Nagy veszteségeire gyermekei hoznak vigaszt, versében bennük gyönyörködik.²⁹ Második, korántsem boldog házasságból ugyanis még négy gyermek született: Attila (1851. szeptember 6.), Árpád (1855. július 18.), Viola (1857. július 2.), aki pár napos korában meghalt, és Ilona (1859. július 26.).

Szendrey Júlia számára az 1856-os esztendő poétikai szempontból élete legtermékenyebb időszaka volt, valószínűleg így próbált szabadulni depressziójától.³⁰ A költemény 1857. szeptember 27-én jelent meg a Vahot Imre által szerkesztett *Napkelet*³¹ című folyóiratban. Valószínűleg a folyóirat közlési szokásairól is időben tájékozódott, hiszen már a lap 2. számában szerepelt egy hasonló tematikájú költemény, Vachott Sándorné *Örül a gyermek...* című verse.³² Vachott Sándorné Csapó Mária (1830–1896) író nő vélhetően kevésbé örült annak, hogy Júlia konkurenciaként megjelent a színen, hiszen korábban is számos, irigységből fakadó személyes problémája volt vele. Az asszony Petőfi Sándor szerelmének, Csapó Etelkának

testvére volt, és Szendrey Júlia iskolatársa a nevelőintézetben. Örökös vetélkedés élt benne Szendrey Júlia iránt. Petőfit rokonaként tartotta számon, aki testvérének írta a *Cipruslombok Etelke sírjáról* című ciklusát.³³ Nem tudta feldolgozni, hogy Etelke korai halálával meghiúsult, hogy Petőfi Sándor sógornőjévé váljon. Folytonos frusztrációt okozott neki, hogy férje tehetsége nem ért fel Petőfiéhez, és hogy bár őt is a magyar gyermekirodalom egyik megteremtőjeként tartották számon, Szendrey Júlia már a nevelőintézetben felülmúlta intelligenciájával. Helytálló volt Hatvany Lajos találó megfogalmazása, miszerint Csapó Mari volt a magyar irodalom legszemfogatóbb rágalmozóinak egyike. Amikor a Júlia halála utáni évtizedekben ismét felélénkült az érdeklődés a költőnő iránt, először a *Figyelőben* jelentette meg hat részletben memoárját, majd önálló kötetben is kiadta. A *Rajzok a múltból* kicsinyes bosszújának eszköze és Júlia döntésének alságos, mézes-mázos hangon leírt személyeskedő elítélése volt.

Azáltal, hogy Júlia is az anyaságról szóló írással jelentkezett a *Napkeletben*, tökéletesen megfelelt a kor nőíróival szemben támasztott kívánalmaknak; a stratégia a korabeli kritikuskok és az utókor ítélete szempontjából egyaránt sikeresnek bizonyult: Szendrey Júlia az 1860-as évek elismert szerzője volt, cikkeket közöltek róla, az olvasók izgalommal várták verseit. Önálló kötetként kizárólag Andersen-fordításai jelentek meg 1858-ban, amelyet fiainak ajánlott. A gesztus őszinte volt, hiszen Júliának szakmai sikerei mellett a gyermekei jelentették a legnagyobb örömet. Ezáltal a családon belül példát mutatott a saját irodalmi alkotás ajándékozására, amit a fiúk is viszonztak később köszöntő versek megírásával, de a legkülönlegesebb az általuk szerkesztett folyóirat volt.

Szendrey Júlia 1865 karácsonyán kapott a gyermekeitől egy kis füzetet. A dokumentum elején piros betűkkel szerepelt a *Tarka Művek* főcím, alatta pedig az aranyszínű egyes szám jelezte, hogy a kézzel készített folyóirat első számát tartja kezében az olvasó. A munka a tizennégy éves Horvát Attila és a tízéves Horvát Árpád alkotása volt, akik angol álnevekkel (Brown Tom és Black Dick) szignáltak újságjukat, ami összesen hét számot élt meg. Az értelmiségi légkör érezhető volt a fiúk folyóiratán, hiszen a nyelvezete elárulta, hogy a kiskamaszok tisztában voltak a korabeli sajtó működésével. Bár a célközönség valószínűleg a családtagokra korlátozódott, a készítő az *Előszó*ban tág olvasóközönséget szólítottak meg. Majd édesanyjuk bemutatásával folytatták a sort:

„Szendrey Julia
Költőnő és Gazdasszony!

Toll és főzőkanál! Hány nő van Magyarországon, ki a tollat és a főzőkanalat is egyformán forgatja?

Persze föltéve, hogy egyiket sem kontárkodva. Az igaz hogy vannak jó gazdasszonyaink, hanem ezek azután azt sem tudják, hogy madár vagy farkasféle portéka az a költő?

Vannak költőnőink is, akár egy hadsereg, de ezek sem tudják ám még az árva rántottlevest sem megfőzni.

Csak tessék egypár versét: A három rózsabimbót; A költészethez, stb. elolvasni. Még az uzorás is az Olympon fog járni tőle!”³⁴

Szerepet játszott a család életében Gyulai Pál (1826–1909) irodalomtörténész, műkritikus is, aki még fiatalemberként 1850-ben udvarolni kezdett az akkor megözvegyült Júliának, majd annak szépirodalmi szárnypróbálgatásaira válaszul 1858 tavaszán a *Pesti naplóban* jelentetett meg kritikus cikksorozatot, amiben a nőírók létjogosultságát kérdőjelezte meg. A sors furcsa fintora, hogy még ez évben feleségül vette Szendrey Máriát, és amint a testvérek olykor humoros mozzanatokot tartalmazó levelezéséből kitér, Gyulai Pál segítette sógornője pályafutását: „Palit meg, kértem, hogy írjon Vajdának, hogy egy versedért se fizessen, mert nekem borzasztó kényelmetlen lenne, ha nem Pesten, hanem Budán kellene téged keresnem, ha majd meglátogatlak.”³⁵ Gyulaira a gyermekek is számíthatnak, noha tisztában voltak „Pali bácsi” kritikus természetével.³⁶

Szendrey Júliának életében megjelent huszonkilenc verse közül tizennyolc folyóiratban látott napvilágot, tizenegy a korban divatos, kimondottan nők részére készített kiadványokban, albumokban, évkönyvekben, naptárakban, például a Kánya Emília – a Monarchia első szerkesztőnője – által szerkesztett *Magyar Nők Évkönyvében*.

Stílusára jellemző a romantika elvárásainak, a szabadságharc leverésének és Petőfi Sándor hatásának megfelelően a forradalmi hevület, az eszményítés, az idealizálás, a felfokozott életérzés és a csalódás kifejezése, a nemzeti és népi jelleg gyakori hangsúlyozása, de az angol romantikából örökölt byroni spleen is. Ezzel együtt kap jelentőséget az is, hogy miért írt szeretett hűgának az 1850-es évek második felében a szerelemből a végletekig kiábrándult verset³⁷ és megrázó emléksort: „Halj meg, midőn a legboldogabb vagy!”,³⁸ amikor a vidám természetű, tíz évvel fiatalabb lány még az esküvője előtt állt. Az üzenetet magyarázza Júlia sikertelen házassága, de a romantika nagy ellentéteket felsorakoztató stílusvilága is tetten érhető.

Összegzés, kitekintés

■ A 19. századi gyermekkép pozitív változást mutat a korábban uralkodó nevelési irányokhoz képest. A romantika felfogása szerint a felnőttek világa fekete, csökken a beleélő képesség. Kizárólag a gyermek hozhatja vissza a varázst, messianisztikus erőt, ezért a szülő letérdel gyermekéhez, kíváncsi annak véleményére. Rousseau és Pestalozzi hatása érezhető a romantikus és késő romantikus magyar irodalomban is, így Szendrey Júlia verseiben is ezzel a típusú gyermekképpel találkozhatunk. Azonban a realitás nem csupán a korabeli kézikönyvekben és tankönyvekben érhető tetten, hanem a magánéletben is más.

Véleményünk szerint a költőnő saját gyermekeivel kapcsolatban gyakrabban alkalmazott puritán herbarti elvárásokat,³⁹ és nem figyelte a gyermek valós igényeire, érzéseire. Petőfi Zoltán születésével és ősei anamnézisével a romantika egy felmagasztalt toposzává vált, és mivel adottságai és életkörülményei nem tették lehetővé a versekben és sajtóban világosan megfogalmazott, neki szánt jövő beteljesítését, a Petőfi-legenda áldozataként belső disszonancia és elkerülhetetlen bukás lett a sorsa, ahogy édesanyja második házasságának megkötésekor is.

Júlia szerencsés visszatérését éppen anyasága romantikus szépirodalmi túlhangsúlyozása, és a verseiben megteremtett további romantikus gyermekképek eredményezték, amik a költőnő kommunikációjában nemcsak az üzenet szerepét töltötték be, hanem médiumként szolgáltak közte és a nyilvánosság között. Az 1857-es debütálást követően a folyóiratokban egyre gyakrabban megjelenő anyaság tematikájú költeményei hatására bocsájtott meg neki a belőle kiábrándult közvélemény.

Mindemellett a 19. századi polgári család dinamikájában megfigyelhetők a reformpedagógia előremutató előzményei,⁴⁰ így a Szendrey–Horvát házasságban és gyermekeik nevelésében is. A család működésében jelen van a jótékony rousseau-i természetkultusz, az újonnan megjelenő, a család életében egyre tevékenyebben részt vevő értelmiségi apatípus és a vágy gyermekeik tehetségének kibontására is. Sajnos „a reformpedagógiai mozgalom első szakaszának legfőbb törekvése a gyermeki szabadság, önállóság, önkibontakozás minél maradéktalanabb megteremtése, a gyermekhez méretezett iskola megvalósítása, a hagyományos nevelési intézmények belső világának, módszereinek, tananyagának radikális átalakítása útján” még váratott magára néhány évtizedet⁴¹, ezért Szendrey Júlia és gyermekei még nem voltak részesei a századfordulón egyre erősödő testi és lelki felszabadulásnak, ami az emberek életminőségére is pozitívan kihatott.

Szűts-Novák Rita

■ JEGYZETEK

1. Pukánszky Béla: *Rousseau természetelvű pedagógiája*. In: Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (szerk.): *Neveléstörténet: bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris, Bp., 2003. 93–97.
2. Szécsi Noémi – Géra Eleonóra: *A budapesti úrinő magánélete, 1860–1914*. Európa, Bp., 2015. 142.
3. Uo. Többek között az említett gondolkodóknak köszönhetően gyors virágzásnak indult a gyermek-és fejlődéstan, aminek egyik újabb eredménye volt Ellen Key 1900-ban megszületett, *A gyermek évszázada* című nagy sikerű könyve.
4. Pukánszky Béla: *Tizenkilencedik századi magyar neveléstani kézikönyvek és tankönyvek gyermekszemlélete*. In: Uő (szerk.): *Két évszázad gyermekei: a tizenkilencedik – huszadik század gyermekkorának története*. Eötvös J. Könyvkiadó – Naszály-Print, Bp., 2003. 27–138. 138.
5. Habók Anita: *Friedrich Fröbel romantikus gyermekképe*. Neveléstörténet, 2007. 1–2. sz. http://www.kodolanyi.hu/neveléstörténet/?act=menu_tart&rovat_mod=archív&eid=35&rid=2&id=274 (Letöltve: 2018. 12. 28.); Fáyné dr. Dombi Alice – Dr. Sztanáné dr. Babics Edit: *Játékpedagógia*. Mentor(h)áló 2.0 Program, TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0008 projekt, 2013. <http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/jatekpedagogia/index.html> (Letöltve: 2018. 12. 28.)
6. Hugonnai Vilma tevékenyen részt vállalt az egészségvédelem, a gyermeknevelés és a női munkavállalás területén folytatott kezdeményezésekben. Részt vett a leánygimnáziumok szervezésében, és tanított az Országos Nőképző Egyesületben. Számos betegápolással kapcsolatos könyvet írt, pl. *Egészségtani előadások nők számára* (1904).
7. Petőfi Zoltán levele édesanyjához, Csákó, 1861. augusztus 31. OSZK, Kt. Fond VII/132. f. 3. 1
8. Szendrey Júlia levele Petőfi Istvánhoz, Pest, 1864. április 18. OSZK, Kt. Fond VII/40., f. 1., 2–3.
9. A Horvát fiúk és édesanyjuk levelezésében visszatérő probléma a fiúk betegsége, amit a család orvosa sem tudott egyértelműen diagnosztizálni: „Köhögésünk már enyhült valamit, de éjjel még igen erősen köhögünk. Walla bácsi tegnap nálunk volt s azt mondta, hogy szó nincs a számarhurutról, s hogy most a közönséges hurut nagyon uralkodik.” *Horvát Attila Szendrey Juliának*, 1868. március 30. OSZK Kt. Fond VII/137.
10. Szilágyi Márton: *Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála*. Bárka 2002. 4. sz. 71–81. 81.
11. Pl. verset: Szendrey Júlia: *Ne higgyj [!] nekem*. OSZK, Kt. Fond VII/154. f. 6., p. 1., naplőbejegyzést: *Szendrey Júlia naplója*, 1854. október 5. OSZK, Kt. Fond VII/190., f. 58., 1.
12. Szendrey Júlia utolsó üzenete férjének, Horvát Árpádnak. OSZK, Kt. Fond VII/192., f. 2. 4.
13. Szendrey Júlia vallomása halálós ágyán (Levél atyjához). OSZK, Kt. Fond VII/191., 1.
14. Búza Péter: *Horvát és a szex. Adalékok egy eldönthetetlen vitához*. Budapest folyóirat 2015. 6. sz. <http://budapestfolyoirat.hu/481-horvat-es-a-szex> (Letöltve: 2018. 12. 28.)
15. Az első kiadás pontos bibliográfiai adatai a következők: Szendrey Júlia (ford.): *Andersen meséi*. Pest, Lampel, Wodianer Ny. 1858. A Szendrey-fordításban megjelent kötetet 1874-ben, 2000-ben, majd elektronikus dokumentumban 2017-ben is közzölték.

16. Kicsák Mónika: *Romantikus gyermekkép motívumok Andersen néhány meséjében*. Könyv és nevelés 2013. 15. 2. sz. 11–13.
17. Szendrey Júlia levele Szendrey Máriaához. OSZK Kt, Fond VII/157., f. 12. 1
18. Gyimesi Emese: *Mama meséit kiadják: A nyilvános és a privát szféra összjátéka a Szendrey-Horvát család írásgyakorlatában*. Sic Itur ad Astra 2015. 64. sz. 117–136; Gyimesi Emese: *A Hársfa utca 1. lakói: Szendrey Júlia családjának terézvárosi otthona*. Irodalomismeret 2017. 3. sz. 44–59.
19. Ratzky Rita: *Családi levelek: Szendrey Júlia élete, pályája és levelezése Szendrey Máriaival*. Szépműves, Bp., 2018. 130.
20. Szendrey Mária Kolozsváron élt férjével házasságkötésüket követően 1858 és 1862 között.
21. Szendrey Júlia levele Szendrey Máriaához, Pest, 1859. július 26. OSZK, Kt. Fond VII/157., f. 3., 2.
22. Harmadik fia, ifj. Horvát Árpád, miután egyetlen fiának, Tibornak édesanyját, Egan Maryt korán elvesztette, rászokott a morfiumra. Függségétől második házassága alatt sem tudott megszabadulni, ami végül 31 éves korában halálát okozta.
23. Horvát Ilona édesanyját köszöntő levele, Pest, 1868. február 16., OSZK, Kt. Fond VII/137. f. 62., 1.
24. Pukánszky Béla: *Gyermekeiket tanító apák: az apaszerep a 19. század pedagógiai irodalmában*. Iskolakultúra 2002. 3. sz. 5–15. 5.
25. 1856. március 20. OSZK, Kt. Fond VII/154. f. 5., 1.
26. Buza Péter: i.m.
27. A Horvát család különféle iratai. OSZK, Kt. Fond VII/141.
28. A fejezethez a szerző felhasználta az *Ezerszer Júlia* kiállításban (Országos Széchényi Könyvtár, 2018. 11. 20. – 2019. 03. 09.) közölt, Patonai Anikó Ágnessel közösen írt kísérő szövegeket.
29. A vers részletes elemzését lásd Ratzky Rita: i.m. 114–116.
30. Uo. 132.
31. A *Napkelet* című, társéleti, irodalmi és művészeti képes hetilap 1857–1862 között jelent meg Vahot Imre szerkesztésében. 1861-ben szünetelt, helyette a *Budapesti Képes Újság* című politikai hetilap jelent meg. Ennek betiltása után 1862-ben újra a *Napkelet* című lapot adta közre Vahot néhány hónapig, amíg meg nem szűnt örökre.
32. *Napkelet* 1857. január 15. 2. sz. 22.
33. Ajkay Alinka – Szentes Éva (szerk.): *Naponként árvább: Szendrey Júlia naplója*. EditioPrinceps, Bp., 2015. 37.
34. *Tarka Művek. A Horvát család különféle iratai*. OSZK, Kt. Fond VII/141.
35. Szendrey Mária levele Szendrey Júliához, Kolozsvár, 1858. augusztus 4. OSZK, Kt. Fond VII/189., f. 3., 2
36. „Most ő ítélte meg oly szigorúan, amely szigorúan ítél Pali bácsi másokat.” Petőfi Zoltán levele édesanyjához, Csákó, 1865. március 12. OSZK Kt. Fond VII/132. f. 19. 2.
37. *Fiatal leánynak*. OSZK, Kt. Fond VII/154. f. 2., 1.
38. Szendrey Júlia egysoros üzenete Szendrey Máriaéknak, Pest, 1856. március 11. OSZK, Kt. Fond VII/157., f. 1., 1.
39. Johann Friedrich Herbart (1776–1841) német filozófus, pedagógus. Nevelésmélete puritán volt, a nevelés leírt keretek között zajlott. A 19. század közepén kialakult herbarti pedagógiai iskola (herbartizmus) névadója. Elmélete befolyásolta a pszichológia tudományát is. Bővebben lásd Pukánszky Béla: *Herbart pedagógiájának időszertisége: példa a középít keresésére*. In: *Neveléstörténeti kaleidoszkóp – A középirtől napjainkig*. Neveléstörténeti füzetek 20. OPKM, Bp., 2002. 21–30.
40. Pukánszky Béla: *Gyermekek lenni nem gyerekjárték*. Elektronikus Könyv és Nevelés 2001. 3. 1. sz. <http://epa.oszk.hu/01200/01245/00009/cikk15.html> (Letöltve: 2018. 12. 28.)
41. Németh András: *A reformpedagógia gyermekképe*. Iskolakultúra 2002. 3. sz. 21–32. 21.

